

5. Из напредног студентског покрета до 1945. године

5.1. ПЕРИОД ОД 1934. ДО 1939. ГОДИНЕ

Кад је ријеч о напредном студентском покрету, онда мислимо на студенте идеолошки оријентисане као марксисте и њихове симпатизере, а истовремено на активне учеснике борбе на Београдском универзитету. То је гро студената на широком фронту, од чланова илегалне Комунистичке партије, преко организованих народних студената и најширих симпатизера на идеолошком фронту. Још шире, и оних који су прихватили курс борбе и организацију живота и рада на факултетима и кад та активност није била идеолошки обојена — стручна публицистика, екскурзије, феријална пракса; забавни живот — бруцошке вечери, дочеци нове године, балови; научна предавања у „Физичкој сали“, зборови на факултетима, борба за пуну аутономију Универзитета и све што спада у домен стручних удружења која су имала заједничко тијело — Акциони одбор стручних удружења Београдских универзитета.

Тако схваћен напредни студентски покрет био је организован и легализован на Београдском универзитету пред други свјетски рат, од 1936. године. Тиме се хоће рећи да је 1936. година била прекретница у снази напредног студентског покрета Београдског универзитета. Широк, стабилан, свестрано организован и способан да брани и одбрани аутономију Универзитета, да даље јача и на широком фронту води и политичку борбу, удружен са најнапреднијим снагама земље, предвођен Комунистичком партијом Југославије.

На студентском плану способан да развије ширу међународну активност за мир, за слободу науке, за политичку демократску борбу, за међународну солидарност и акцију са антифашистичким снагама.

Београдски универзитет на поменутом широком програму постао је јединствен. Сви факултети, укључујући и Богословски, били су активни учесници у напредном студентском покрету Бео-

градског универзитета. Технички факултет у цјелини, а Грађевински одсјек са осталим одсјецима Техничког факултета још и посебно били су врло значајни по снази и доприносу општим напредним стремљењима Београдског универзитета. Баш зато потребно је дати те опште карактеристике Београдског универзитета, које су уједно и карактеристике Техничког факултета, односно Грађевинског одсјека.

До краја 1936. године, напредни студентски покрет на Београдском универзитету, под руководством КП, био је освојио све позиције које су карактерисале аутономију Универзитета. Сва стручна удружења, „самопомоћ“, мензе, домови, покрајинска удружења, удружења планинара и друга, дошла су под утицај или пуно руковођење овога покрета. Политика режима претрпјела је на Универзитету пораз и срамом је жигосана. Покушај увођења полицијске контроле („универзитетске страже“) пропао је у неповрат. Пао је злогласни ректор Боровић, а за новог је дошао Драгослав Јовановић као компромисна личност¹.

Треба нешто рећи о догађајима тих дана. Долазак новог ректора 29. IV 1936. године, датумски означава прекретницу и превагу напредних стремљења и снага на Београдском универзитету. Слиједиле су нове побједе, али мање кржаве, бар што

¹ Касније је сасвим препао на страну студената и добио назив „наш ректор“. Занимљива је једна обавеза ректора Јовановића, која карактерише његов диван лик и величину присности и међусобног повјерења са студентима. Већ је тада био одаљено одређен. Често је пободијевао и радо је примао посјете представника студената и кад је био везан за поседу. Једном приликом повео се разговор о мјерама да се ослободе неки похашени студенти и онемогуће даље провале полиције у зграду Универзитета. Ректор је био необично борбен и „нашао“ рјешје да доскочи полицији и режиму: „Даћу оставку!“ Присутни студенти су брзо реаговали, доказујући да је то најгоре рјешје. „Наиме, режим са полицијом једва би дочекао такав поступак“ — били су аргументи студената. „Њима то конвенира и они би поставили свога човјека, што би могао да угрози све наше тековине, а деморалисало би и наше пријатеље. Морамо се борити и никад добровољно не уступати позиције. Ако Вас сила укљони са тог положаја, онда ће огорчење бити опште. Снаге ће се мобилисати за борбу и опет ће изгледати бити далеко бољи!“ Ректор је увидио сву наивност свога предлога и „решења“, па се категорички изјаснио: „Ја никада нећу дати оставку, ако то ви не будете захтијевали. Борићу се са вама заједно. Договараћемо се увијек како да радимо. Бићу до краја са вама!“ Остао је „наш“ велики и доследан датој обавези. Умро је у лето 1939. године. Сахрана је била величанствена, њега достојна.

се тиче аутономије Универзитета. Тој великој преткретници претходила је тешка и крвава борба, нарочито последњих осамнаест мјесеци. Овде треба поменути: напад на мензу у згради Академије наука, интернацију групе студената у Вишеград, акцију за њихово ослобођење, погибију Мирка Срзентића, другу групу интернираца за Вишеград, штрајк и нова хапшења, масовне казне студената — од стране универзитетских власти — чланова управе стручних удружења, а посебно чланова Акционог одбора (казне од укора до тубљења по неколико семестара), општи студентски збор од 8. децембра 1935. године, затим бруталан напад на Дом студената, борбу за враћање Универзитета у нормално стање — без стража, и за поништење изречених казни. У процесу заоштравања, Партија се спремала за шире подухвате.

Почетком априла 1936. године, стање је било крајње ненормално. Снаге су се трошиле, другови су хапшени и кажњавани, а аутономија је била све угроженија.

Увођењем „универзитетске страже“ формално је ликвидирана аутономија Универзитета. Режим Стојадиновић — Коросец дјелује и даље офанзивно, иако практично Београдски универзитет перманентно, преко годину дана, ври у сукобима, са повременим предавањима и испитима, но више у штрајку, истрагама, кажњавањима студената и демонстрацијама. Оваква ситуација није била одржива. Морале су ићи обје стране — и режим и Београдски универзитет — на рашчишћавање, тј. на погоршање. До тога је ускоро дошло.

Повод је био дивљачки напад полиције и орнасоваца на Дом студената. Тада је ухапшено преко стотину студената које су бирали удружено полиција и орнасовци. Услиједио је енергичан захтјев студената ректору Боровићу да се похапшени студенти одмах пусте, а такође и они који су касније интернирани у Вишеград, као и захтјев да се распусти терористичка организација ОРНАС, и да у знак протеста за насиље извршено у Дому и сам ректор да оставку. Боровић је био нечувано дрзак и неразуман: солидарисао се са режимом Стојадиновић — Коросец, са терористичком спрегом полиција — ОРНАС, одобрио је злочин, а студентску делегацију није ни саслушао до краја. Ректор је поступао полицијски и у спрези са полицијом, умјесто да иде на нормализовање и смирење.

И друга страна морала је ићи на шире и радикалније подухвате. Одлука партијског руководства била је — брз и одлучан курс на општи штрајк. По могућности требало је остварити солидарност и акционо јединство свих универзитета. Легално руковођење акцијом припало је Акционом одбору. Тада је предсједник био Вељко Влаховић, а секретар Владо Аксентијевић. Вељко је добио партијски задатак да као предсједник

Акционог одбора води разговоре са представницима Загребачког и Љубљанског универзитета. У Загребу је одржан заједнички састанак. Израђена је заједничка платформа о сарадњи и непосредним захтјевима. Рачунало се на штрајк свих универзитета, ако се буду и даље игнорисали студентски захтјеви. Вељко је успјешно обавио задатак.

На сједници Акционог одбора 1. IV 1936. године ријешено је да се поднесу следећи захтјеви:

„1. Да се казне изречене над члановима Акционог одбора пониште; 2. Да се потпуно укине УС (Универзитетска стража — примједба В. К.); 3. Да се одобри за петак 3. IV 1936. године општи студентски збор, на којем би се изнела ситуација на нашем Универзитету, као и да се студенти обавесте о догађајима на Љубљанском и Загребачком универзитету; 4. Да ректор преко штампе објави да су казне поништене као и да је одлука о завођењу УС укинута, и 5. Да се терористичка организација ОРНАС² растури“.

Секретар

Владо Аксентијевић

Предсједник

Велимир Влаховић³

Захтјеви су поднесени ректору сјутрадан. Одбијени су изазивачки и категорички. Акциони одбор прихватио је изазов и одмах 3. IV 1936. објавио општи студентски штрајк. Загребачки и Љубљански универзитет солидарисао се и истога дана једновременно ступају у штрајк.

То је био велики датум. Први пут сви југословенски универзитети остварују акционо јединство. Овај дан заслужује да се означи даном јединства свих студената Југославије. Остварење акционог јединства тих дана имало је огроман морално-политички значај. Ту је дошла до изражаја сва ширина и зрелост партијске организације, посебно Београдског универзитета, да нађе заједничке, прогресивне основе за акцију, кад су загребачки и щубљански комунисти имали далеко сложенију и тежу ситуацију са разнородним

² ОРНАС (скраћеница од „Организација националних студената“). Ова организација никада није представљала снагу на Универзитету. Њени припадници тешко би се могли назвати студентима. То су били посјетиоци универзитетских зграда само када су од полиције припремљени за диверзантске акције против напредног студентског покрета и њених представника. Малобројни, лумпери, познати и омрзнати, они би се појавили само изненада, са камама и револверима, кратко би дејствовали, а онда би се повукли, прихваћени од полиције, која их је и допратила. Иначе, у нормално вријеме, поготово ако се претпостављало њихова акција, они се нијесу смјели, нити су се могли појавити било гдје на Универзитету — појединачно или групно. Њима су биле стране учионице, испити и студентски живот у свој својој разноврсности и активности. Управо то и нијесу били студенти.

³ ВЕЉКО ВЛАХОВИЋ, студент технике (Машински одсјек), шпански борац, послатије рата био је члан Извршног комитета ЦК СКЈ и народни херој, умро 1975. године.

ВЛАДО АКСЕНТИЈЕВИЋ, био је студент Техничког факултета (Машински одсјек), револуционар. Пред рат постао члан ОК за Београд. Осуђен на робију, побјегао је из маариборске казнионе 1941. године и стигао у Посавски партизански одред. Био је организатор устанка, постао политички комесар бројног батаљона (800 бораца), истакао се у борбама и као неуморан партијски радник и трибун. Послије Прве офанзиве стигао до Санџака, а затим по задатку враћен у Посавину за секретара ОК.

Под вјештаима — у свом родном крају — позвао народ на буну. Објешен од Њемаца 1942. године у прољеће, када му је било 25 година. Проглашен је за народног хероја.

струјањима унутар својих студентских редова. Практично, то је била заједничка тактика комуниста сва три универзитета. Без обзира на трајност ове заједничке акције (само је Београдски универзитет имао снаге да дотјера штрајк до краја), не може јој се оспорити велики историјски значај.

Догађаји у Београду одмах добијају најоштрије облике. Првог и другог дана штрајком руководи Акциони одбор преко својих представника по факултетима, организујући штрајкашке страже, како би се обезбедио пуни прекид рада на цијелом Универзитету. Полиција такође ступа у дејство директно и са подршком група ОРНАС-а, које су биле наоружане камама и револверима. Тако је настало обрачунавање и герилско маневрисање голоруких студената, ријешених да истрају до побједе и наоружане полиције и орнасовске банде.

Другог дана штрајка, на простору око Медицинског факултета, у тучи штрајкача са полицијом и орнасовцима, од орнасовске каме погинуо је Жарко Мариновић.

Овим се сукоб крајње заоштрио. Тешкоће су се увећале, па је Партијски комитет одлучио да се руковођење штрајком организационо ојача и коригује у измијењеној ситуацији. Треба имати у виду да су се овим штрајком студенти лишили и сопствених факултетских зграда и састанака у њима. А то је био огроман недостатак за руковођење уопште, а посебно када су сукоби добили најоштрије облике. Практично, морало се све илегално организовати и дејствовати. Истога дана, када је погинуо Жарко Мариновић, формиран је штрајкашки одбор од чланова Партијског универзитетског комитета и извесног броја чланова АО. Састанак је одржан у Топчидеру, а штрајкашки одбор сачињавали су другови: Боко Ковачевић, Мирко Томић, Вељко Влаховић, Милош Милић, Цвијетин Мијатовић, Владо Поповић, Осман Карабеговић, Мика Митровић, Угљеша Даниловић, Божидар Димитријевић Козица, Злата Шегвић и Владо Аксентијевић⁴.

⁴ МИРКО ТОМИЋ, правник, родом из околине Крушевца. Велики говорник и омиљени трибун. Највише је радио у унутрашњости Србије. Хапшен је и суђен пред Судом за заштиту државе. Био је истакнути организатор устанка у Србији 1941. године, члан Главног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда Србије и члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију. Завршио је херојским држањем и мучничком смрћу децембра 1942. године у Београду — стријељан од Нјемца. Народни херој.

БОКО КОВАЧЕВИЋ, партијски секретар Универзитетског комитета 1935—1937, погинуо у Шпанији на дужности политичког комесара батаљона „Буро Баковић“.

МИЛОШ МИНИЋ, послје рата члан ЦК СКЈ. Сада потпредседник Владе и секретар за иностране послове. Народни херој.

ЦВИЈЕТИН МИЈАТОВИЋ, послје рата члан ЦК СКЈ и амбасадор СФРЈ у СССР-у, члан Председништва КПЈ. Народни херој.

ВЛАДО ПОПОВИЋ, послје рата члан ЦК СКЈ, амбасадор СФРЈ у Кини, СССР-у, САД-у, председник Спољнополитичког одбора Савезне скупштине, шеф кабинета председника Тита. Народни херој. Умро 1972.

ОСМАН КАРАБЕГОВИЋ, послје рата члан ЦК СКЈ, председник Привредног вијећа Савезне скупштине. Народни херој. Сада у пензији.

МИКА МИТРОВИЋ ЈАРАЦ, погинуо 1941. године. Народни херој. Касније ће у тексту о њему бити опширније.

Акциони одбор је био прегломазан у таквој ситуацији, те је сведен на најоперативнији дио, тј. у састав АО ушао је само по један представник са сваког факултета.

Тако је извршена брза реорганизација и сваки орган имао је своје мјесто. Опште руковођење, строго илегално, повјерено је Партијском комитету. Оперативно руковођење штрајком прешло је на бројни, ауторитативни и полулегални штрајкачки одбор, а Акциони одбор остао је легални представник за јавност, универзитетске власти и све даље легалне контакте у остваривању циљева штрајка.

Сахрана Жарка Мариновића била је масовна и оштра демонстрација. Прилази гробљу у широком рејону били су посједнути од полиције. Великим дијелом то је спријечило студенте и бројне грађане да одају пошту свом погинулом другу и жртви профашистичког режима. Касније, то огорчење студената као лавина сручило се на ректора Ђоровића⁵ (у Професорској колонији — изгледа да он тога тренутка није био код куће). Студенти су демолирали његов стан и показали крајњу одлучност, не обазирјући се на то какви ће даље окршаји услједити.

То је имало огромног одјека на све. Била је то мала сатисфакција студентима и последња опомена да ће се предузимати мјере да се сили и терору покаже противснага маса. И сам ректор, са својим следбеницима, увидео је да се не могу цинично одбијати оправдани студентски захтјеви и организовати некажњено разбојничка дјела и убиства студената бораца.

Покренуле су се снаге широм земље у знак солидарности и подршке студентским захтјевима. Зборови, демонстрације, протестна писма и пот-

УГЉЕША ДАНИЛОВИЋ, послје рата члан ЦК СКЈ. Савезни народни посланик. Народни херој. Сада члан Савета федерације.

БОЖИДАР ДИМИТРИЈЕВИЋ КОЗИЦА био је студент технике, а затим филозофије (математичар). На Универзитету је цијењен као таленат на студијама. Занајен као комуниста, члан КПЈ на Београдском универзитету. Прогањан од полиције и кажњаван од универзитетских власти. Највише времена провео је на партијско — политичком раду у свом крају — пожаревачком срезу. Свуда је био оличење савјесности, методичности и преданости револуционарном раду. Уочи рата био је члан ОК за Пожаревац, организатор устанка 1941. године и секретар истог ОК. Погинуо је мучнички, августа 1944. године. Народни херој.

ЗЛАТА ШЕГВИЋ, родом је из Сплита. Члан КПЈ од 1935. године. Из познате је породице сестара, комуниста (Злата, Весела, Зденка и Мара). Завршила је филозофију, била је професор гимназије у Нишину и просјетни радник. Пред рат је дошла у Загреб на илегалан рад. На Универзитету је била истакнути борац (мјесто у овом штрајкашком одбору посебно то потврђује), увијек ведра и весела. Неколико пута је хапшена и малтретирана у полицији. Увијек се примјерно држала. У Загребу је ухапшена, а стријељана у Старој Градишци, крајем 1942. године. Трагично је завршила. Била је затражена за замјену као прва на листи другарица, али, умјесто слободе, она је дивљачки убијена.

⁵ ВЛАДИМИР ЂОРОВИЋ, професор Универзитета, историчар, академик, тада високо цијењен од двора и владе, био је од свих ректора Београдског универзитета највише близак режиму и полицији. Наступао је и реаговао дрско и нетолерантно на све захтјеве напредних студената. Дошао је као „чврста рука“ да „заведе ред“, али његова владавина није била дуга вијека (око годину дана). Сам је био изненађен организоваошћу студената, упорношћу и жилавошћу и све оштријим и масовнијим реаговањем. Ускоро је капитулирао — дао оставку на положај ректора.

Претпоставља се да је погинуо у авионској несрећи, априла 1941. године, у покушају да емигрира.

писи грађана су са свих страна пристизали на адресе владе и универзитетских власти. Протести и осуде стизали су и са иностраних универзитета.

Руководство штрајка и Акциони одбор постајали су све активнији, наступајући на све ширем фронту, са одлучним курсом за пуну побједу. Велика подршка широм земље, јединство студената, одлучност руководства, јасноћа у предузимању мјера и зрелост у вођењу свих облика активности у току руковођења штрајком (посјете и стални контакти са свим професорима, доцентима и другим прогресивним личностима Универзитета, угледним грађанима и политичарима опозиционарима у Београду, издавање летака и широко информисање грађана, слање писма широм земље на све добре позиције — а ове су биле бројне код самих студената у унутрашњости — за подршку и акцију) дали су резултате. Коначно је извојевана пунa побједа, а режим и ректор Ђоровић присиљени су, тако рећи, на потпуну капитулацију.

Штрајк је окончан 29. IV 1936. године, након 25 дана пуне мобилизације, напетости, динамике и немирене активности комуниста, а и свих напредних студената и личности на Универзитету. Штрајк је био дуг, тежак, али и плононосан.

Сјутрадан, 30. априла, одржан је састанак Акционих одбора. Ево дела записника о штрајку: „Реферисано је о успјесима 25-дневног штрајка: ректор Ђоровић је пао, одлука о завођењу полиције је повучена, за поништење казни дато је проф. Б. Марковићу да нађе правнички модус на основу којег ће се оне поништити. Питање такса и школарине је дато проф. Д. Тодоровићу да у заједници са представницима студената изради нов правилник о прогресивној школарини.

Решено је да се посети нови ректор, да се разговара о свим питањима, нарочито о казни похапшених студената за време штрајка и о растурању терористичне организације ОРНАС-а. За идућу седницу одлучено је да сви делегати донесу пуномоћја, како би се ректору могла поднети имена нових чланова АО. Овим је седница закључена.

Секретар,
Владо Аксентијевић

Председник,
Велимир Влаховић⁶

⁶ Премишљао сам неке записнике Акционог одбора из 1935. и 1936. године. Вјерујем да је то најсолиднија документација из предратног периода о борби и активности напредног студентског покрета. Истина, тешко је било очувати ма какве документе о политичко — партијској и сличној активности која је била строго илегална, па је ова утолико драгоценија за повезивање и реконструисање широкх револуционарних догађаја и ван захвата Акционог одбора. Но, ови записници имају другу карактеристику која заслужује да се истакне. Кратки су. У просјеку имају двије куцане стране са проредом. Необично су садржајни: дневни ред и закључци. У томе су сви слични. Пријатно је пратити у записницима како се проблеми крећу и не испуштају до решења. Свуда стоји образложење за одлуке, задатке и слично. Све је то конкретно, просто, кратко, али довољно речено и обухваћено. Никаквог формализма, али све што је било нужно за акцију није пропуштено да се забиљежи. То управо нијесу записници, већ резиме радног сатанка и протеклог периода. Нигдје се не помињу дискусанти поименично. Поучни су како може да се буде оперативан са записницима о бројним и сложеним проблемима. Било је тих „записника“ (управо састанака) у просјеку нешто више од један седмично. Ови документи посебно говоре — формом, концепцијом и садржином — о вриједности, ваљаности и зрелости овога органа и о студентском покрету уопште.

У ствари, то је био завршетак једне упорне и тешко добијене битке, коју је требало до краја искористити. Све те позиције требало је даље легализовати — остале су казне (због организације ранијег штрајка) члановима Акционог одбора и другим активистима стручних удружења. Предстојала је упорна борба за пуно јединство Београдског универзитета, а за стабилизацију и даљи развој покрета требало је још доста учинити. Борбене снаге студената држале су кључне позиције, али су постојале бројније снаге које нијесу активирале, још неспремне и нетрпимљене да подрже све акције за одбрану аутономије. Дотадашњи обрачуни са режимом, углавном, на ширем плану — политички проблеми наше земље, а такође и међународни — све је то тек предстојало. И на том плану услједиће битке за масовно окупљање студената. Дата је здрава основа, али њу је требало учврстити и проширити за даље наступање.

У току 1937. године и касније настаје нагли успон студентског покрета на Београдском универзитету. Представништво студената — Акциони одбор — постало је за свакога пуно ауторитет. Оно је решавало све универзитетске проблеме у име студената (економске и стручне, проблеме односа са универзитетским властима, са органима ван Универзитета и уопште све што се тиче положаја и права студената).

Као политичка снага која представља све студенте оформљује се Уједињена студентска омладина (њу сачињавају студенти марксистичке „народни студенти“ и групе грађанских опозиционих партија). Овадје је апсолутна хегемонија народних студената — и бројност томе одговара — то значи да је она под пуним руковођењем партијске организације.

Са овим органима студентски покрет добија широке могућности деловања и маневрисања. И још више, све своје акције легализује у највишем степену. То је период када су, тако рећи, све снаге на Универзитету активирале. Ако неку одлуку донесе Акциони одбор, сви је студенти прихватају и спроводе у дјело — нема говора ни о пасивности, а камоли о неком противљењу. И универзитетске власти, како ректорат, тако и деканати, већ су крајње озбиљно узимале сваки захтјев представника студената — АО, односно стручних удружења. Сви проблеми Универзитета јавно су расправљани у стручним удружењима и другим одборима, као и у највишем студентском органу АО. Са великим бројем истакнутих професора Београдског универзитета односи су били крајње присни и другарски, укључујући и ректора Драгослава Јовановића.

У ранијем периоду, да би се прикључили општем штрајку на Универзитету, на појединим факултетима (Техничком, на примјер) морала је де-

сетина комуниста да упада и захтијева прекидање предавања — више илегално, него легално — по сваку цијену и тако успијевала да реализује штрајк и на свом факултету, више захваљујући пасивности осталих студената и професора, него стварној подршци. Касније, одлука Акционог одбора била је довољна да се штрајк оствари са пуним учешћем и активношћу свих студената. Још више, и да се у тим данима повећа будност да би се онемогућила каква диверзија полиције.

Универзитет је био — сви факултети, и Теолошки чак — у пуном смислу уз Комунистичку партију. Аутономија Универзитета била је максимална; она је и физички обезбеђивана⁷. Полиција је ту и тамо понекад извела коју диверзију или терористички акт, јер није могла чак ни да дође до солидних информација о тако масовним и бурним скуповима. Агенти су упали једне ноћи 1938. године на Технички факултет, рачунајући да ће тамо наћи складишта илегалног материјала и партијску технику — у ствари, нису нашли ништа од тога. Касније су и Љотићевци са револверима и гвозденим шишкама упали на Технички и Медицински факултет 1940. године.

Општи студентски збор постао је редован, годишњи — то је, у ствари, сваки пут био конгрес студената Београдског универзитета.

И све политичке акције почеле су добијати легалну форму. Преко свог легалног политичког представништва, студенти су решавали и о неким политичким акцијама. Уједињена студентска омладина постала је легална масовна база Партије на Универзитету за бројне политичке акције. Истина, када је било ријечи о извођењу политичких акција, оне су се изводиле искључиво ван универзитетских зграда. Такве акције су стварно имале пун значај, јер су постале видљиве, јавне и биле су ангажоване бројне снаге и ван Универзитета, а, с друге стране, режим није имао адут да се универзитетске зграде и аутономија користе за политичку борбу против владе. Изузетак је било такозвано Гепратово вече, када је режим наметнуо такву акцију — крајем новембра 1939. године — настојећи да ту манифестацију, профашистичку и ратноухашкашку, изведе баш на Универзитету, у тзв. „Физичкој сали“. Пошто ректорат није могао влади да ускрати уступање сале за ту манифестацију — иако је њему наговоријштено да се студенти са тиме не мире, — читава камарила владиних представника, француски представници и представник двора кнеза Павла, испунила је велики дио „Физичке сале“⁸.

⁷ Постојале су перманентне страже, нарочито на Правном факултету, а и на осталима, које су будно пратиле ко улази у зграду. Ако се неко назови студент или полицајски агент усудио да се помоли, није се добро провео, нити му је пало на памет да још који пут направи. За вријеме скупова, зборов, манифестација, гдје је било и по неколико хиљада људи, није физички било могуће режимцима да приступе. Практично, они су заобилазили редовно и тротоаре универзитетских зграда.

Студенти су попунили и препунили салу. Убрзо је та припремана конференција претворена у демонстрацију против владе, југословенске и француске, у акцију и митинг за пуштање Шпанаца из француских логора. „Високе званице“ биле су буквално најурене и протјеране не само из те сале већ и из зграде Правног факултета. Полиција и жандармерија бројним снагама блокирале су зграду и, по свему судећи, биле су спремне да направе упад и разбојништво као 1. фебруара 1935. године (погибија Мирка Срзентића), али су биле паралисане енергичним демонстрацијама (увече око 8 часова) радника и студената, од Славије према Теразијама. Полиција је била збуњена — деблокирала је зграду и одјурила у правцу демонстрација и тиме ослободила ове снаге студената. Та је демонстрација „за срце“ ујела великосрпску буржоазију и ова је била до хистерије бијесна: „За студенте не постоји више никаква светиња, они и представника двора гурају, плују и избацују“.

И напредни студенти дјеловали су легално и полудегално. Партија је добила невиђени замах. Оно што је било прије годину дана перспектива, постало је велика стварност. Сви комунисти, без изузетака, бацили су се у широку, отворену акцију. По апсолутном утицају на студентске снаге, по снажној организацији народних студената. Партију је режим осјећао свуда, али није могао да је идентификује. Титов курс о држању пред класним непријатељем и конспирација створили су такву моралну снагу да непријатељ никад више није провалио у редове Партије на Београдском универзитету. Партија се уткала и преваспитала велике масе народних студената који су и сами пред полицијом издржавали сва мучења

⁸ Физичка сала (сада сала народних хероја) је тако названа јер се у њој држала предавања из физике за студенте прве године свих факултета, који су имали тај предмет. Иначе, била је највећа просторија на Универзитету, па је коришћена за масовне скупове. У њој су пред рат, бројни предавачи — јавни радници из цијеле земље — својим предавањима давали печат ширине студентском покрету. Тематика је била разнородна, а предавачи такође, и то од комуниста до неопредељених. Ево само неких имена:

ЉУБОМИР ЖИВКОВИЋ (аскар) из Београда. Умро.

ЖИВКО ПАВЛОВИЋ, запажена личност у првом свјетском рату, историчар, академик. Умро у Београду 1938. године.

ЖИВОЈИН БАЛУГИЋ, чувени публициста и дипломата, некадашњи социјал-демократа из старе гарде, високо цијењена личност у редовима грађанских политичара. Умро септембра 1941. године.

КОЧА ПОПОВИЋ, посланик рата члан ЦК КПЈ, начелник генералштаба ЈНА, државни секретар за иностране послове, потпредседник републике СФРЈ, народни херој. Сада у пензији.

АЛЕКСАНДАР ВИДАКОВИЋ, дописник „Политике“ из Лондона, запажен и као књижевник. Умро у Београду 1940. године.

ВЕЉКО ВЛАХОВИЋ, тада студент технике.

ВЛАДО ДЕДИЈЕР, тада новинар, студент права. Послије рата професор Универзитета, историчар и публициста.

РИХТМАН, професор из Загреба. Запажен научник. Позналац Ајнштајнове теорије релативитета. Убијен од устава у Максимиру код Загреба, јула 1941. године.

Предражни година то је сигурно била у Југославији јединствена јавна трибина политичара, економиста, књижевника, научника, а највише слободарских стремљења Београдског универзитета. И данас, пишући ове редове, дајући објашњења у фуснотама, о студентима Београдског универзитета тих година, човек не може избјећи асоцијацију: „Физичка сала — сала народних хероја!“ Колико је то адекватно суштини! Борци-студенти, које помињемо, најчешће имају данас — они погинули и ови живи другови — исто обиљежје и звање (хероја) као и њихова још тада тако присна и бурна „Физичка сала“.

и херојски су се држали, не проваљујући ни ову организацију. Појединци би са чежњом питали другове — за које би сматрали да су у Партији — последице издржаних мука, да ли су достојни да уђу у чланство Партије. Народни студенти били су марксисти, револуционари, нечланови Партије — одани Партији, борци способни и спремни да ступе на свако поприште.

У том бурном периоду, партијска организација била је релативно малобројна. Прилив је био сталан, али и одлажење са партијског рада на Универзитету. С обзиром на велику политичку свијест и велику бројност народних студената, на јединство Универзитета и на беспрекорно функционисање свих полуга и органа студентских покрета, добијена је партијска директива да цијела организација на Београдском универзитету не задржава више од 60—80 чланова у свом саставу. Директива је савјесно остваривана у периоду од 1937. године до краја 1939. године. То је период када је на челу организације био Рифат Бурџевић, као њен секретар. Универзитетска организација и овдје је уносила пуну савјесност, те је непрекидно бирала најбоље из својих редова да би одговорила захтјеву виших партијских органа. Многи нијесу ни стигли да дођу до пуног изражаја на Универзитету, јер их је партија упућивала на друге задатке.

Другови су одлазили у Шпанију, у радничке реоне Београда, широм земље по градовима, радничким насељима, по селима да појачају Партију или да оформљују организацију гдје још није постојала. Још као студенти улазили су у високе партијске форуме, мјесне, среске и окружне комитете⁹, а такође и у највише органе СКОЈ-а. Сваки који заврши студије такође је одмах напуштао организацију Универзитета и био добродошао Партији да га распореди. Неки су од ових распоређивани у професионалне организације (удружење инжењера, правника и сл.), те су и тамо јачали и стварали важна упоришта Партије. То није слабило ударну снагу партијске организације на Универзитету, као ни њену спо-

собност да извршава задатке и да се јача. Рифат је остао на њеном челу. Сви чланови Партије били су провјерени у свим облицима рада и у акцијама и морали су посједовати високе квалитете. Раније, крајем 1936. и почетком 1937. године, страховао сам, из своје перспективе, да ће овакво одлажење бројних и врло квалитетних кадрова умањити ударну снагу организације на Универзитету. Колико сам раније страховао, толико сам доцније силно желио да ови другови (мислио сам на Шпанце Ђока Ковачевића, Вељка Влаховића, Бранка Милошевића) бар за моменат буду овдје присутни да се лично увјере и радују снази покрета на Београдском универзитету, великој залоги наше Партије. То сам са Рифатом, Војом Николићем и Владом Аксентијевићем интимно коментарисао¹⁰.

Напредни студентски покрет је јачао баш у тој фази, а партијско руководство је то објективно сагледавало у живој пракси све организоване борбе радничке класе Југославије и сељачких маса. Томе периоду претходио је процес распадања диктатуре, њено пуно компромитовање, уз буђење сељачких маса, притиснутих свим невољама. У УРС-овим синдикатима стварају се упоришта Партије и ови све више постају прави представници радничке класе. Ови класни раднички синдикати дјелују често врло широко — поред борбе за боље услове рада — у просвјештавању радника, оснивању читаоница и слично. Радничке публикације и оне намијењене селу постају бројне и значајне у развијању и јачању политичке свијести најширих слојева народа.

Штрајкови се одигравају широм земље, иако су забрањени и третирано као незаконити од режима. Штрајк двадесет хиљада грађевинских радника у Београду 1936. године био је велика и очигледна истина о томе каква је снага и значај радничке класе, када се покрене у одлучну борбу за своја права. Режим бива обузет узбуном и страхом због таквих покрета, као да се дешава почетак револуције, тако да режимске слуге дивљачки јуришају на групе и колоне одлучних штрајкача. То је била и најбоља практична поука за комунисте у сагледавању одлучујућих снага за радикални обрачун са старим поретком. Комунисти Београдског универзитета никада то нијесу губили из вида. Наоружани и тим сазнањем, партијско руководство и остали комунисти Београдског универзитета били су дорасли и зрели да се правилно оријентишу, како у свакодневној борби и активности, тако и на дугорочне перспективе.

Јединство студентског напредног покрета са најширим слојевима радног народа било је стална агитациона и акциона парола.

⁹ ВАСО СМАЈЕВИЋ, тада студент права (био је последице рата члан ЦК Србије), напушта Београд почетком 1939. године, јер је одређен за рад у лесковачком округу. Пошао је на партијски рад за даље развијање и учвршћивање организације на том подручју. Исто тако, годину дана раније, пошao су за Шумадију (крагујевачки округ) Миљалко Тодоровић (дипломирао електромашински одсек Техничког факултета. Био последице рата члан ЦК СКЈ, председник Савезне скупштине Југославије, народни херој. Сада члан Савета федерације) и Раја Насељковић (тада студент права. Последице рата члан ЦК СКЈ, народни херој. Сада члан Савета федерације). Ускоро су оба ушли у Окружни комитет партије (Миљалко је изабран за секретара). Сви су они уносили у рад своје значајно и драгоцјено искуство и одгој — у организовање и учвршћивање Партије, у агитацију и пропаганду, у односе уопште. Ово искуство стечено је, углавном, на Београдском универзитету.

Ови примјери узети су само као напомена. Иначе, пракса сличног напуштања Београда била је стална. Другови су одлазили тамо (Србија, Македонија, Дамација, Славонија) гдје је Партија оцењивала да су јој најкориснији и најпотребнији. Све остало прилагођавало се и подређивало томе: служба, студије, чак и одслужење војног рока и друго. Било је другарица — студенткиња које су по задатку тражиле запослења као текстилне раднице у фабрикама, само зато да би створиле ново упориште Партије или да би га развиле.

¹⁰ ВОЈО НИКОЛИЋ, последице рата био генерал-пуковник, савезни посланик и члан ЦК Црне Горе. Народни херој. Сада члан Савета федерације.

И организационо у свим облицима обезбијеђивано је то јединство и повезаност студената са народом. Студентска покрајинска и среска удружења и појединци широм Југославије дали су велики прилог у буђењу политичке свијести у организацији културно-умјетничког и забавног живота у народу, по селима и градовима, са средњошколском и радничком омладином.

Ево једног примјера: Босанско студентско друштво „Петар Кочић” направило је 1938. године ванредно успјелу турнеју (Добој, Тузла, Дервента, Сарајево, Мостар). Узбуркани су градови и крајеви куда су студенти пролазили и значајно утицали на даље буђење и јачање прогресивних снага. Све су представе биле бурно поздрављене и посјећене више него све дотадашње. Турнеју су водили најзрелији другови, па су често кроз уводне ријечи, које нијесу контролисане од полиције, давали читавом програму посебан тон. (У програму су били: одломци из Чапекове драме „Мати”, комедије „Власт” Бранислава Нушића, позната пјесма „О, класје моје” Алексе Шантића и слично.)¹¹

Пред крај школске године, живост народних студената била је нарочито изражена. Вршене су припреме за одлазак „кућама” — у ствари, за коришћење ферија за политичку дјелатност, културни и просвјетни рад. Задаци су утврђивани по покрајинама, а онда за градове и села по срезовима. Сви су били обухваћени, сви су они полагали рачуне на јесен — групе и појединци — о својој дјелатности преко љета. Није могао умаћи критици ни појединац, ако је допустио себи да се одмара и проведе ферије за свој рачун.

У Београду, за вријеме отворених акција, безуслово се настојало да оне буду што више мјешовите. У почетку су оне биле студентско-радничке (изузев у случајевима када су били у питању раднички штрајкови), јер су студенти били у далеко повољнијем положају да се брзо мобилишу, али су све више прерастале у радничко-студентске, гдје су студенти постајали мањина. То је било и обиљежје велике снаге партијске организације Београда, која је нарасла и организовала радничку класу, иако под неупоредиво тежим условима него што је то било за универзитетску организацију. Сви излети (Бурђевдански уранак и сличне манифестације у природи) били су заједнички са радницима и радничком омладином.

И за вријеме љета, мали број студената, који су остајали у Београду, настојао је да се не окуп-

ља одвојено — чак ни на купању — већ са радничком и средњошколском омладином.

Физичка сала, та трибина слободарске мисли на Београдском универзитету, није била само студентска. Када су долазили напредни научни и јавни радници да излажу своја схватања и мисли у њој, или приликом великих приредби са политичко — забавним програмом, увијек се за раднике обезбеђивало по 200—300 бесплатних и тачно одређених мјеста. То је све рабено са пуно топлоте и поноса. Како су се другови студенти са пажњом померали када би били опоменути: „Друже, то је мјесто за другове раднике!”

Солидарност са шпанским народом представља посебно поглавље у животу Београдског универзитета и његових студената. Судбина републиканске Шпаније била је постала брига, као да је ријеч о другој домовини. Све патње, сви болови и радости Шпаније преживљавани су у редовима студената Београдског универзитета. Одлазак бројних одабраних другова на шпанско бојиште није слабио снаге на Београдском универзитету. Напротив, оне су невиђено нарастале бројно, активношћу и најдивнијим моралом. Приредбе, манифестације, петиције, масовни излети, намјењивани су Шпанији. Ишле су ријеке писама, разних пошлица (пакетићи дувана, разне публикације и др.) друговима у Шпанију. Пошлице су адресиране на појединце, а намијењене су биле за све наше Шпанце. Отуда су исто тако притицала бројна писма која су читана на скуповима и излетима. То је било узајамно прожимање и нарастање снага.

Период повлачења из Шпаније и патње наших другова у француским логорима појачали су солидарност. Акције за помоћ Шпанцима постале су питање части и поноса сваког факултета, сваког студента. Прикупљане су стотине хиљада динара.¹² Најразличитије жртве и прилози су остваривани. Пушачи су остављали пушење по десетину дана и давали одговарајући прилог у новцу. Сви абонирци студентских мензи, десетину дана одрицали су се ручка и то претварали у новчане прилоге. Поред тога, из недеље у недељу, свако је прикупљао што је више могао, лично и од пријатеља, и прилагао за Шпанце. Извирале су иницијативно најразноврсније форме тога племенитог такмичења и непрекидно су објављивани резултати о водећим факултетима и појединцима. По селима и градовима широм Југославије, студенти и остали активисти водили су кампању у прикупљању намирница и слању пакета за Шпанце у логорима. Публикације, протести, демонстрације, захтјеви код влада Француске и Југославије за пуштање и слободан повратак Шпа-

¹¹ У многим срезовима широм земље постојала су удружења студената (чести називи „самопомоћ”). Ова су формално имала намјену економског збивања, а тежиште активности било је као и код народних студената: у политичкој активности, у културно-просвјетној дјелатности у срезу и у утицају на омладину (средњошколску, селачку, радничку). Нарочито је та активност добијала велики замаха за вријеме летњих ферија, када би се ојачала бројним студентима из Београда.

¹² То су биле велике паре. Десетине и стотине милиона данашњих динара. Као упоређење: студент је могао ручати студентски оброк за 3—4 динара.

наца нијесу престајали. И наше делегације стигле су у посјету логорима¹³.

5.2. ПОСЕБНО О ГРАЂЕВИНСКОМ ОДСЈЕКУ ТЕХНИЧКОГ ФАКУЛТЕТА

Школске 1934/35. године, када сам и ја дошао на Факултет, био је видан утицај напредних студената. Они су тада водили управу УСГЕТ-а (Удружење студената Грађевинске технике), која је била основа цјелокупне друштвене активности од великог интереса за студенте одсјека, посебно са становишта стручних потреба.

По сјећању, поменућу тадашње активисте, напредне студенте, већина је стигла прије мене на Факултет, затим из своје генерације, а најмање их је било међу млађим друговима. Ево њихових имена:

Милентије Поповић, Миша Стефановић, Бранко Милошевић, Михаило Вујић, Мирко Сарделић, Панта Јаковљевић, Брана Јовановић, Жарко Капон, Пера Дамјановић, Милан Верчон, Славко Чворишец, Владо Королија, Божа Димитријевић, Димитрије Милованов, Војо Деретић, Обрад Божовић, Драго Поповић, Димитрије Ристић, Бранко Путник, Слободан Кораћ, Симо Бабић, Слободанка Јефтић, Мирослав Ристић, Богдан Јаковљевић, Мирко Пејатовић, Љуба Филиповић, Војо Ковачевић, Ратко Беловић. Још 2—3 Бугарина (један се звао Паргов) и један Албанац, баш из Тиране. Њихових имена се не сјећам. Сигурно сам испустио један број њих, што је природна последица протеклих готово четири деценија. Поздрављам сваку допуну...

При свом доласку затекао сам језгро КП. Било је већ „грађевинаца“ који су осјетили тортуру Управе града Београда и стигли пред Суд за заштиту државе или чак на робију — Мирко Сарделић, Михајло Вујић.

На челу управе, предсједник УСГЕТ-а за 1934/35. годину био је Брана Јовановић, Љуба Филиповић секретар, Милан Верчон предсједник Надзорног одбора.

Међу шпанске добровољце отишли су Бранко Милошевић и Ратко Беловић.

Поред тога што је изнесено о Божи Димитријевићу, рећи ћу још нешто о двојици другова који нијесу доживјели побједу онога за што су се борили.

БРАНКО МИЛОШЕВИЋ је свакако један од најужорнијих ликова Београдског револуционарног универзитета. Погинуо је у Шпанији 1938. го-

дине. Сахрањен је негде близу Валенције и Кастаљона. Последњу почасну стражу одали су му његови другови из батерије „Стјепан Радић“: Лазо Латиновић, дугогодишњи послератни амбасадор СФРЈ, сада је у Скупштини СФРЈ; Мирко Ковачевић, Петар Драпшин, Илија Енгел — сва тројица народни хероји. Погинули су 1941, 1945. и 1944. године.

У прољеће 1937. био је заказан Љотићев збор у хотелу „Триглав“, код главне железничке станице. Директива је била да се збор онемогући по сваку цијену. Наговјештено је било да се рачуна на интервенцију полиције, а можда и на употребу ватреног оружја. Са Техничког факултета организована је ударна група, састављена од чланова Партије и најодважнијих народних студената. Свима је речено колико је задатак деликатан и опасан. Успјех је био потпун. Збор је разбијен и онемогућен, без озбиљних интервенција полиције.

Ударном групом са Техничког факултета руководио је Бранко Милошевић, родом Рудничанин. Био је популаран у свом крају, а такође и у Београду међу комунистима. На Техничком факултету (грађевинаца) цијењен је по солидности у сваком погледу и код професора и код слушаца. Запажен је нарочито по јасноћи излагања, темељитости познавања проблема, по својој отворености да је марксиста и комуниста, али све то са скромношћу и природношћу, као да је нормално бити на тим позицијама. Знао је својим друговима и млађима помагати у учењу дуго и савјесно, опет као да је то само по себи разумљиво. У окршаје је улазио смирено и енергично. Када је пошао у Шпанију, већ је имао 4—5 година партијског стажа. На шпанском ратишту испојио је највише квалитете револуционара.

Бранкову јуначку погибију примили су као тежак губитак другови у Шпанији, Београдски универзитет и његов родни крај који је Бранко, више него ико дотада, политички покренуо за напредна гледања и припремао за велике борбе и догађаје. Грађевинском факултету пристајала би биста Бранка Милошевића — врсног револуционара.

ВОЈО ДЕРЕТИЋ, бриљантан студент Грађевинске технике, народни студент и члан КПЈ, а затим предсједник Акционог одбора стручних удружења Београдског универзитета 1938. и 1939. године, био је високо цијењен од професора и другова студената. Завршио је факултет 1939. и своју даљу партијску активност наставио је у родном Никшићу. Један од истакнутих организатора устанка у никшићком крају, као секретар Мјесног комитета КП за Никшић. У осјеки јулског устанка, ухваћен, мучен и мучки убијен од окупатора. Ни до данас није се нашао траг његовом гробу.

¹³ Делегацију Уједињене студентске омладине, која је одлазила у посјету логорима Шпанаца у Француској, сачињавали су: Перо Ивковић, носилац „споменице 1941. године“. Био је амбасадор СФРЈ у Авганистану. Умро 1974; Станко Џингалашевић, погинуо у V офанзиви, јуна 1943. године, на Сутјесци; Вука Гавриловић, наставница у Београду, сада у пензији.

Када је ријеч о јединству Београдског универзитета, онда се има у виду цео Универзитет — студенти, наставнички кадар и особље. Како је растао и јачао студентски напредни покрет, уредо су се на целом Универзитету ојачале прогресивне позиције. Захваљујући зрелости студентског покрета сагледаван је значај јединства Универзитета. То је и највећа залога, па и услов сопственог јединства и успјеха.

Све до јесени 1936. године, претешке су биле борбе уједно са универзитетским и режимским властима. Представници студената су у име сарадње студената и универзитетских власти тражили да се уклони ректор Ђоровић, баш зато што је био непомирљиви противник аутономије Универзитета, што је пактирао са режимом и полицијом да би оковао слободу и науку. Слобода науке и аутономија Универзитета не може постојати без слободоумних професора. Најбољи пример за то је долазак за ректора Драгослава Јовановића. Убрзо по доласку за ректора, он је нашао заједнички језик са напредним студентским покретом, а то је значило и разумевање за пуну аутономију Универзитета. Тиме су огромно порасле могућности напредних снага на Универзитету и перспективе за пуно јединство. Насупрот Ђоровићу, ректор Јовановић био је стално у сукобу са полицијом и режимом, солидарисући се са студентским покретом и често интервенишући да се пуне из затвора похапшени студенти.

На Грађевинском одсјеку Техничког факултета напредни студентски покрет имао је неколико врло угледних професора, који су били и међу најугледнијима уопште на Универзитету као научници. То су Кирило Савић, Петар Бајаловић, Драгослав Андоновић. Они су уједно и идеолошки изражавали блискост студентском напредном покрету и марксизму. Кад се припремала било каква акција већег значаја на Универзитету или, уже, на Техничком факултету, представници студената су њих обавјештавали а често и консултовали. Било је велико охрабрење студената кад су чули од цијењених научника, својих професора, идеје и разматрања којима су подржавали њихову борбу. У сјећању ми је једна брошура, приступно предавање професора Кирила Савића, негдје 1927. или 1928, кад је промовисан за професора Универзитета. Упамтио сам највише једну његову мисао, гдје он уз пут са симпатијама, дотичући се науке, говори о смјелим бољшевицима.

Професор Андоновић је свакодневно испољавао сличне симпатије. Критиковао је белогардејског емигранта професора Више геодезије Свишчова, а понекад неке студенте, Русе емигранте због њиховог понашања и несолидног савладавања нашег језика. Иначе, за мене је професор Андоновић био велики и најодлучнији поборник

нашег лијепог језика. Он се за такав језик борио свакодневно и сваког часа у разговору са студентима, једнако заносно и стручно, као да предаје лијепу књижевност. На рачун руских емиграната нашао би увијек разлога за критику, али и да похвали другу страну — оне Русе у С. Савезу: „Прави су Руси у Русији, а ово је купљевина!“. Тих година, такве гласне ријечи професора Универзитета ријетко су се могле чути.

Професор Бајаловић би са извјесним поносом истакао — кад би се у посјети код њега повела ријеч о студентским стремљењима — да му је борба студената разумљива, јер је и он, у младим годинама, био активан припадник таквих стремљења. Бајаловић је био декан Техничког факултета.

Не може се мимоићи личност професора математике Радивоја Кашанина, иако он није био само „грађевинац“ већ професор за математику свих одсјека Техничког факултета. И, шире, Кашанин је био дуго управник Студентског дома, који је попуњаван студентима са свих факултета Београдског универзитета. И те како је Студентски дом био значајан за студентски напредни покрет.

Професор Кашанин је као научник и математичар имао стабилан и правичан однос према студентима. Тврда је био само у једном. Нико ме није поклатио оцјену — никога није протезирао, као што није никога ни ускратио могућност да испоји своје знање из математике. Слушалац је морао да савлада основно градиво како би добио прелазну оцјену. У роковима за полагање, професор је био предусретљив. Ако је неком студенту зависило од математике да иде даље (упис у наредну годину), професор Кашанин би му омогућио да положи у његовом кабинету, и по неколико пута, мимо рокова. Али је једно било неопозиво — слушалац је морао да савлада предвиђено градиво и то се никако није могло ублажити или проиграти. Он је сваки пут утврдио колико још недостаје знања неспремном кандидату. Број полагања није утицао на оцењивање, већ само знање.

Професор Кашанин је био и јединствен по својој толеранцији у дискусијама са студентима, како по питању математике, тако исто о било којем питању, што би га наметнули појединци или групе. Био је у расправама духовит, искричав, али увек аргументован — бритак и забаван. Иако би било добацивања једновременно са више страна, он је „ћаволски“ знао да брзо свима одговори, чак и да сваког идентификује. Један сусрет и разговор био му је довољан да упамти до детаља личност¹⁴.

¹⁴ После рата, негдје педесетих година, на једном пријему запазио сам професора Кашанина. Био сам у униформи. Пришао сам професору измишљајући му се: „Ви мене не познајете, иако сте били мој професор. Ријетко сте ме виђали“. Професор ме је прекинуо, брзо

Разумљиво, представници студентског покрета на Техничком факултету, још чешће другови који су становали у Дому и имали нека задужења, увијек су информисали и консултовали Кашанина. Он је био отворен и јасан у свим ставовима и погледима, постављајући се конструктивно. Необично је цијенио вриједне и талентоване студенте. Такви су му и одлазили на разговоре и са њима је лако налазио заједнички језик.

За вријеме испитних рокова често је виђана слика широке и дуге колоне студената, од Техничког факултета до Дома студената (растојање од неколико стотина метара). То су били пратиоци — дискусанти са професором. Дискутовали су о испитима, а понекад о свему што им падне на памет. Таква колона била је веома бучна, па би привукла пажњу жандарма из оближњег кварта. Но, они би убрзо сагледали да нијесу у питању антирежимске демонстрације. Кашанин би на челу колоне, опкољен са свих страна, некад витлајући штапом, викао и одговарао ближим и даљим саговорницима на упадице.

Неки враголан издалека би му добацивао: „Па Ви сте солунац!” Он би тренутно одвратио: „Па шта? Јесам!” И полемично би му сасуо ријечи пуне духа и жаока, заокружујући мисао да не сматра то погрдом, већ поносом. Заорила би се весела манифестација доброг расположења колоне...

Професор Кашанин био је велики научник, свестрано образован, педагог и пријатељ студената на дјелу.

Потребно је приказати карактеристичну атмосферу на Техничком факултету почетком 1935. године. Тада још нијесу били бројни политички активни студенти, али су зато били врло борбени и спремни на сваку акцију, ако то захтијева партијско руководство. Универзитетске власти у то вријеме нијесу биле вољне да са студентима разговарају и договарају се, већ су само захтијевале послушност. Чак су и послужитељи били ангажовани да бдуно прате студенте који су се политички експонирали. Двије године доцније, стање је било неупоредиво повољније за студентски покрет. Ипак, највећи број студената и раније није био рђаво расположен према политичким активистима, али није био ни активан на њиховој страни. Тих дана су активисти Техничког факултета кренули у агитацију и акцију да и Технички факултет покрену у штрајк, јер су већ неки факултети то учинили. Повод су били децембарски догађаји 1934. и јануар, фебруар 1935. године. Показало се да то убеђивање иде споро, а било је потребно да тога дана сви факултети истовремено ступе у штрајк. Активисти се одлуче на оби-

лазак учионица са захтјевом да се одмах прекину предавања. Непуна десетина њих ушла је у учионицу, гдје је држао час професор Стевовић. Слушаоци и професор били су изненађени. Нијесу схватили да је значајно и потребно да прекину учење. Износили су разлоге и жељу да наставе час. Пошто су обје стране енергично остале при своме, професор је узео ријеч да би отклонио евентуалне нежељене сукобе, обраћајући се дошљацима и слушаоцима: „Не могу прекинути наставу ако сви моји слушаоци желе да продужим час. Ипак, ако само један од њих устане и изјави да тражи прекид наставе, одмах напуштам учионицу”. Само за тренутак настала је тишина. Затим је устао Љубо Булат: „Ја сам за солидарност, за штрајк. Нечасно је да ми мирујемо, док наше другове на другој страни хапсе и подвргавају их мукама...” Професор је већ био у ходнику, а Булат још није завршио са изјавом.

Настао је метеж у учионици, али није дошло до физичког обрачуна борбених и мирољубивих. Учионица се изпразнила и нешто је ојачала група која обавјештава о проглашењу општег студентског штрајка. Ипак, отрсило се, па даље није било отпора. Настало је бучно коментарисање ситуације. Све активисте захватили су оптимизам и радост а очито је било да су студенти свих одсјека Техничког факултета прихватили штрајк, а приличан број њих се и активирао, позитивно коментаришући штрајк солидарности. Проширило се добро расположење и задовољство да су сви техничари очували образ пред цијелим Универзитетом.

Очито је било тих дана да је административни дио Факултета био више арогантан и подозривији према штрајку, него што су то били професори са деканом. Службеници су се још понашали дрско, негдје и пријетили. Вјероватно да су они имали више обавеза према Министарству унутрашњих послова, него према Министарству просвјете. Док су тих година просто уходили комунисте, крајем 1936, исти они били су поданички љубазни и утркивали се да покажу предусретљивост према компромитованим комунистима.

5.3. УСГЕТ

Раније је речено да је Удружење студената Грађевинске технике (УСГЕТ) било основа цјелокупне друштвене активности од великог интереса за студенте одсјека, посебно са становишта стручних потреба.

Један од првенствених задатака које је Удружење спроводило јесте публицистичка дјелатност на издавању скрипта и уџбеника. Без ове дјелатности стручних удружења, студирање би било веома отежано и свело би се на биљешке са пре-

реагујући: „Немојте ми се представљати! Три су Воја — Николић, Деретић, а Ви сте Војо Ковачевић”. Професор ме је изненадио, иако сам о његовој свестраној меморији имао у себи највишу оцјену.

давања, јер уџбеника готово није ни било. Скрипта и уџбеници из литографије Техничког факултета продавани су студентима преко продавница УСМЕТ-а и УСГЕТ-а по цијенама стварних трошкова штампања, а за ширу техничку публику (нечланове удружења), преко књижара, по комерцијалним цијенама. Та зарада на отвореном тржишту коришћена је за даље инвестиције на стручном плану у корист студената.

Литографију је водио стручно и предано Драган Бурђевих са малобројним помоћницима. И он као личност заслужује велико признање студената и професора Техничког факултета из предатних година. Био је неуморан и чист у послу, са текстом и цртежима високог квалитета.

Зграда Техничког факултета, у предатним приликама, била је најљепши и најудобнији универзитетски објекат. Носила је и звање највеће зграде на Балкану. То је била значајна компонента за боље услове студирања и замах друштвеног живота. Просторије УСМЕТ-а и УСГЕТ-а биле су опет најудобније међу стручних удружењима Београдског универзитета, иако у сутерену. Најчешће су коришћене, баш због удобности, и за састанке Акционог одбора стручних удружења, а понекад и за скупове народних студената бројнијег састава (покрајинске или средње, ако су били бројнији). То се дешавало, углавном, у вријеме јунских испитних рокова, када стижу и они студенти који обично долазе само на полагање, а преко године бораве у унутрашњости. Тада су били важни предферијални договори народних студената о политичким задацима и раду преко љета.

Технички факултет је коришћен и за универзитетске забавне приредбе — бруцошке вечери, дочек нове године и бал техничара. Прве двије намијењене су, углавном, студентима, док је бал имао сврху да се сакупе средства за разне студентске потребе, које су биле бројне. Гро су биле високе званице, које су се радо одазивале тако атрактивним приредбама. То је управо била традиција годишњег бала само медицинара, али су то прихватили и техничари да би и они слично зарадили. Технички факултет имао је предност са зградом која је била необично пријатна и прилагодљива за масовне посјете и забаву на три хоризонта (приземље, први и други спрат) — холови и ходници, поред других просторија били су коришћени за забаву. Мислим да је у том погледу Технички факултет био најпривлачнији. Све би просторије биле благовремено припремљене, разнолико декорисане, за шта су техничари били посебно квалификовани. Били су распоређивани звучници од двије и три музичке капеле, како би се могло једнако плесати на цијелом простору. Сјутрадан студентске екипе довеле би добровољним радом све у ред. Уклонили би све трагове

бурне и шаренолике забаве, да би цијела атмосфера унутрашњости зграде постала смирена, чиста и радна.

Технички факултет са својим стручним удружењима, просторијама, опремом и цијелом зградом, био је један од важних материјалних ослонаца напредног студентског покрета Београдског универзитета.

Улога Техничког факултета није остала незапажена ни непријатељима аутономије Универзитета и напредног студентског покрета. У својим маштовитим визијама, режим са полицијом и доушницима размишља да је зграда Факултета складиште крцато сваковрсним материјалима који се далеко распростиру и разорно дјелују на стабилност режима и система. Рачунали су да су тамо штампарије за илегалну литературу, писаће машине, шапирографи, магацин пропагандног комунистичког материјала, чак и лаког наоружања...

То је истовремено и знак страха режима од нарастања напредног покрета у цијелој земљи и страховања које се очитује и у фантазијама овакве врсте.

Полиција је једне вечери провалила са хордом агената, 1938, у зграду Техничког факултета. Цијеле ноћи та је хорда дивљала по свим просторијама огромног здања. Најсуровије је рушила и претурала у просторијама УСМЕТ-а, УСГЕТ-а обијајући фиоке и претинце у продавницама ових удружења, те по ходницима, обијајући сваку касету (касете су биле вертикалне — за смештај табли, лењира, хамера и другог материјала — по ходницима, за сваког студента одвојено под кључем са катанцем). То су чинили и у просторијама литографије.

Студенти су били управо запрепашћени када су сјутрадан наишли на право разбојиште. Очито се видјело да је полиција била разочарана, јер ничега није било од свега што су очекивали, па су у бијесу ломили полице, касете, растурали уредно сложене књиге; у продавницама дизали су и растурали новац од дневног пазара, цијепали књиге и скрипта, ваљда, тражећи неке тајанствене шифре у тим студентским стручним помагалима.

Умјесто очекивања да ће јавност обавијестити о великим диверзантским открићима, полиција је остала кратких рукава, поражена и осрамоћена. Издавала је накнадно саопштење о бајаги, нађеним пропагандним списима и о неким пиштољима, али је то било најпре неуверљиво и ништавно.

Изабрана је ноћ да не би било свједока на лицу мјеста, а још више, бојећи се судара са студентима.

Још једном је, доцније, 1940, Технички факултет био мета полицијско-љотићевске фашистичке

банде. Упала је у пратњи полиције, са камама и пиштољима. Студенти су се прибрали. Иако голо-руки, прихватили су борбу, грабећи предмете и заклоне; напали су разбојничку дружину (неки студенти су при том били и рањени од револверских хитаца) и натјерали је да напусти зграду Факултета.

Удружење студената Грађевинске технике окупљало је готово све студенте грађевинце, који су у свом удружењу налазили мјесто за многе друштвене и стручне активности.

Организовање стручних екскурзија у земљи и иностранству, уклапале су се у редовну дјелатност УСГЕТ-а. Веома значајну екскурзију организовао је УСГЕТ 1936. године (од 6. до 23. IV), а њена реализација се догодила у најбурнијем периоду Београдског универзитета. Карактер те екскурзије био је претежно стручан. Од укупно 17 дана, предвиђао се боравак у Чехословачкој 15 дана, а у Аустрији 2 дана. Екскурзија је дуго припремана, па иако је било крајње ненормално стање на Универзитету, оцјена је била, како УСГЕТ-а и Акционог одбора, тако и партијске организације, да се екскурзија одржи и да се користи за популаризацију борбе студената Београдског универзитета. То је било нарочито значајно за Праг, гдје се налазило много напредних Југословена на студијама, од којих је већи дио био настањен у Студентском дому, званом „Дом краља Александра”. Иако је назив дома био везан за најреакционарније име, у њему су били најпрогресивнији студенти, једнако организовани и борбени као ови на Београдском универзитету.

Цијела екскурзија протекла је за вријеме априлског штрајка (од 4. до 29. априла). Наиме, са београдске жељезничке станице кренуо је воз (са посебним вагоном за екскурзисте) 6. априла увече, дакле оног истог дана када је сахрањен Жарко Мариновић, погинуо два дана раније (4. априла). Тог истог дана (6. априла) био је и демолиран стан ректора Ђоровића, од студената који су се враћали, огорчени, са сахране Мариновића.

И наша екскурзија је протекла у живој активности, у складу са ситуацијом на Београдском универзитету. Вођство екскурзије и комунисти били су посебно активни на раскринкавању режима у Југославији и београдске полиције.

Поред стручног програма имали смо и неке пријеме, гдје се могло говорити о чехословачкој слободи и демократији, насупрот југословенском режиму самовоље и насиља. Чак је и Амбасада дала једну приредбу, која је за њу испала горка, јер су говорници од студената у отпоздравима, напали југословенску владу и полицију.

Ипак, далеко најбурнији је био скуп у тамошњем „Студентском дому”. Од наше стране прашки студенти — Југословени били су подробно оба-

вештени о приликама на Београдском универзитету тих дана, о неравној борби, о погибији Жарка Мариновића, о осветничком разарању стана ректора Ђоровића, о штрајку који траје и о мобилности најширих студентских снага и одлучности да се истраје... Рећали су се говорници Пражани — Југословени. Били су једнако, чак и више од нас, узбуђени и огорчени до ридања. Најимпресивнији је био РАТКО ПАВЛОВИЋ¹⁵, који је снажним упоређењима супротстављао слободу — ропству, демократију — диктатури. У име свих присутних другова, Југословена из Прага, завјетовао се да ће се неуморно борити и раскринкавати заједничке непријатеље студената и народа Југославије.

Било је и посебних договора са друговима из Прага, као и неких међусобних препорука. Напи су добили да понесу и неке илегалне књиге и материјале.

Екскурзија је завршена прије окончања априлског штрајка. Један број другова изашао је из воза у Топчидеру, рачунајући на могућност претреса и хапшења од стране полиције, с обзиром на нашу активност протеклих дана, а и због материјала који смо носили. Ипак, све је прошло безболно, а сјутрадан прикључили смо се штрајкашком фронту, који је потрајао још 5—6 дана и завршио се побједом...

Преко УСМЕТ-а и УСГЕТ-а, техничари су организовали стручне екскурзије и по земљи, али редовно праћене предавањима која су добијала и облике политичке акције. И феријална пракса грађевинаца је ишла преко УСГЕТ-а. Та пракса је за сиромашне значила и стицање извјесних средстава (плаћена пракса) за подмирење бар минималних потреба, кад почне нова школска година. И тамо су у фабрикама и предузећима студенти Техничког факултета најчешће били и агитатори прогресивних стремљења.

5.4. ЈОШ О БЕОГРАДСКОМ УНИВЕРЗИТЕТУ У ЦЕЛИНИ

— *Тврђава слободарства, жижа динамичног културног живота, студентске мензе — прва искуства самоуправљања, дух колективности —*

Београдски универзитет, са свим факултетским зградама, домовима, мензама и многобројним студентским организацијама, постао је стабилан и сигуран. На њему није бимо ни физичког приступа уходама и другим режимско-полицијским шпи-

¹⁵ РАТКО ПАВЛОВИЋ је студирао у Београду Правни, а у Прагу Економски факултет. Истакао се у шпанском грађанском рату, а у НОР-у погинуо на дужности команданта Јужноморавског НОПО — 26. априла 1943. године. Народним херојем проглашен је пред крај рата, 1945. године.

јунима. За вријеме манифестација, па и најширих скупова — општих студентских зборава, када је било до три хиљаде студената — будност се одржавала на висини. Никаквог изненађења и поремећаја наших организованих манифестација од стране режима није било, а није ни могло бити, осим да полиција грубо фронтално и наоружано насрне на читаву зграду. Таквих покушаја није било, осим изразитих сукоба с полицијом и режимом или неколико мучких провала ноћу у зграде.

Колико се придавао значај обезбеђењу показује сама организација редара приликом одржавања годишњег општег студентског збора. Ангажовало би се око 600 студената-редара, са главним руководиоцем. Студенти су били подијељени на групе и подгрупе, припремани инструктажом и упознавани са задацима на лицу мјеста. Улазна врата и контрола преко легитимација, споредни улази, прозори у приземљу и сутурену — све је било под будним оком. Само Физичка сала била је посједнута редарима да би могли лако интервенисати свуда, чак и ако се неко прокријумчари и покуша да изазове неред. Од улаза са улице до улаза у Физичку салу био је кордон редара и то бираних старијих другова који су најбоље познавали и агенте, поједине студенте што су били у служби полиције. Та контрола је била организована зато, да се не би неко провукао са фалсификованом легитимацијом. За неколико година ових зборава, у сјећању ми је, да је само један враћен који је већ био ушао у салу, а двојица из ауле. Кажњени су тако да се нијесу више усуђивали да се провуку, ни они а ни други, њима слични. Будност је била на мјесту, јер и појединци или мала група могу да поремете нормалан ток и умање импозантност, па и нормалан рад збора. Но, захваљујући овим мјерама предострожности, никад није дошло до провокативног нередица на овим скуповима.

Колика је била стабилност и сигурност зграда показује и одржавање партијске конференције Београдског универзитета. Конференција је трајала два дана (21. и 22. новембра 1939. године), у просторијама удружења „Стјепан Митров Љубиша” — сутеренске просторије према Улици Вука Караџића. То је старо Капетан-Мишино здање у Васиној улици. Конференцији су присуствовали Цана Бабовић и Радоје Дакић у име ПК Србије и МК Београда. Били су у пуној безбедности. Тада је изабран за секретара партијске организације Владо Поповић, који је тек стигао из Шпаније, односно, из логора у Француској. Посебно је истакнут значај доласка бораца из Шпаније на чело организације¹⁶.

¹⁶ Треба имати у виду да су ово били изузетни и врло ријетки случајеви употребе универзитетских просторија у сличне сврхе. Курс Партије био је строг — никакве политичке манифестације не организовати у зградама Универзитета; уношење и скривање илегалне литературе или летака било је најстрожије забрањено. Штампане на пи-

Цана је говорила о значају другарства у револуционарном раду, а посебно за држање пред класним непријатељем. Она се у тај мах тек била вратила са двогодишње робије.

Конференцији је присуствовао и Радоје Дакић Крцун, који је такође узео ријеч. Осврнуо се на рад конференције, на велики значај партијске организације Београдског универзитета и на њене будуће задатке.

Иначе, нашу организацију обилазио је неколико пута Милош Матијевић Мршо¹⁷.

Београдски универзитет, са својом партијском организацијом, старао се да упозна искуства и борбе других универзитета. Мадридски, Пекињски и други универзитети са јаком организацијом комуниста, са широким акцијама у народу, привлачили су посебну пажњу партијске организације Београдског универзитета. Борбе и акције су праћене, а искуства примијењивана на наше прилике.

Познато је да је Београдски универзитет гада уживао највећи међународни углед код напредних снага у свијету.

Београдски универзитет имао је свестрано развијен живот, и то не само политички. Културни одбор старао се о бројним приредбама и оне су биле на високом културном и умјетничком нивоу. Биле су цијењене и ван круга студената, те су посјећиване увијек бројно, колико год су просторије могле да приме. Ту није било полицијске цензуре и свако је знао да ће доживјети свјежу слободарску атмосферу. Већи излети увијек су били организовани са спортским програмима,

сахој машини или шапирографу, чак и летака Уједињене студентске омладине, није се дозвољавало. Партија је тај курс савјесно одржавала како режим и полиција не би имали повода за напад на аутономију Универзитета и провале какве су у неколико махова извели ноћу.

¹⁷ РАДОЈЕ ДАКИЋ родом је из Жабљака, Црна Гора. У рату је носио популарно име „Брко“. Пред рат је био у Београду активан у синдикалној организацији металаца. Био је популаран међу радничком омладином. Неколико пута је хапшен и изведен пред Суд за заштиту државе. Увијек је имао примјерно држање пред полицијом и ослобађан је „услед недостатка доказа“. Протјериван је у родно мјесто, али се опет враћао у Београд. Члан је КПЈ од 1934. године. У годинама пред рат постаје секретар МК Београда (у том својству присуствује поменутој конференцији Београдског Универзитета).

Канитулацијом Југославије стиже у Црну Гору, постаје члан ПК КПЈ за Црну Гору, а године 1944. политички комесар Другог ударног корпуса. У периоду рата нарочито је запажен као организатор устанка, партијски руководиоцац и васпитач партијских кадрова. Послије ослобођења Београда стиже опет у главни град, њему врло близак, гдје је изабран, на Оснивачкој земаљској конференцији синдиката, за секретара Централног одбора јединствених синдиката радника и намјештеника Југославије. Разболео се тешко крајем 1945. године. Отишао је у Москву, али је послје операције подлегао, јануара 1946. године. Народни је херој.

МИЛОШ МАТИЈЕВИЋ МРШО (био је болешљив и јако мршав). Родом је из околине Караовца. Члан је КПЈ од 1926. године. Године 1928. био је делегат југословенске омладине на Конгресу комунистичке интернационале у Москви. Године 1929. ухапшен је и осуђен на шест година робије коју је издржао у Сремској Митровици. Тамо се уздигао и са великим искуством које је стекао раније био је драгоцјен за београдску организацију. Постао је секретар МК Београда, па члан ПК Србије, а на Петој земаљској конференцији у Загребу 1940. године изабран је за кандидата члана ЦК КПЈ.

Уочи рата већ је и шире био популаран у Београду. Често су се повезивала имена Мршо — Тршо (он и Рифат Бурџовић), јер су их другови виђали заједно у раду и акцијама. Био је један од организатора устанка и диверзантских акција у Београду. Пао је у руке полиције, страшно је мучен и уморен децембра 1941. године. Држао се херојски, како му је и приличило. Проглашен је за народног хероја.

драмским и фолклорним изведбама, хоровима и другим забавама — са умјешним импровизацијама. Од забава у затвореним просторијама, редовне и најмасовније су биле бруцошке вечери (другарски пријем нових најмлађих студената, са пуно хумора и топлине у програму), а такође и дочеци нове године. На овим дочецима понекад је било до двије хиљаде на једној приредби. Просторије Техничког факултета у приземљу, на спратовима, у међустепеништу, све би то у тим приликама било прилагођено за игру и забаву. Такође би била припремљена и Физичка сала са холовима и ходницима.

На великим културно-забавним приредбама добијала се понекад симболична физиономија будуће нове Југославије. Уосталом, и народни студенти су велики дио активности организационо развијали у оквирима које данас представљају наше републике и аутономне покрајине.

Балови су одржавани на појединим факултетима. Више у циљу финансијског ефекта (традиционалан је био медицински бал), за помоћ мензама и слично. Иначе, са приредби које су доносили приходе, редовно би се знатан постотак издвајао за Партију. Разумљиво, то је рађено конспиративно, али није тешко било реализовати, пошто је Партија имала свуда апсолутан утицај. Мислим да су техничари — са свога бала — успјели да одвоје за Партију 18 000 динара од 42 000 чистог прихода. То је за оно вријеме била велика свота, а размјера од укупног прихода поготово.

Знам шта је тада значио Београдски универзитет за средњошколце широм Југославије. Колико су пута гимназијалци и други београдски ђаци похитали да се нађу на улици, не би ли се прикључили некој колони демонстраната. Они из унутрашњости чезнули су и „журили“ да окончају средњу школу и стигну на Београдски универзитет. Често, независно од материјалног положаја, хитали су у Београд да се нађу у окриљу напредног студентског покрета. Нијесу се разочарали. Нашли су оно о чему су сањарили — другове који су их свесрдно прихватили и омогућили им да се укључе у живот са онима којима је Београд већ постао познат и присан. Партија, директно и преко народних студената, посебно је вршила припреме за прихватање „бруцоша“. Одређивали би се другови на свим факултетима, да се упознају с најмлађима. Обично би то остваривали преко погодних другова, за које се унапред знало да ће доћи те године. Помоћ око уписа, смештаја, увођење у здраву средину и упознавање са свим оним што их занима, биле су основне обавезе комуниста према студентима прве године. Не мали број њих морао се збринути, па се за све налазило ријешење — укључивани су у

„самопомоћ“ за разносаче млијека, у секцију паркетара, проналажене су им кондиције¹⁸, увођени су у мензе за помагаче и келнере. Дешавало се да старији студенти добровољно уступе своја радна мјеста млађима, образлажући то тиме да ће се они боље снаћи. У то вријеме на Универзитету није било стипендија.

Бруцошке вечери биле су, поред нове године, највеће културно — забавне приредбе. То су, у извесном смислу, били дани посвећени младим студентима када су постајали самостални и домаћи на Београдском универзитету.

Учење на Универзитету и редовно полагање испита такође су били на завидној висини. У Управама стручних студентских удружења, у Акционом одбору и у свим представничким органима редовно су били ангажовани солидни студенти и по учењу, а неки од њих сматрани су с правом као изузетни таленти у својој генерацији. Комунистима се, у цјелини, на томе може само честитати, а Партија је водила бригу да се такав курс непрестано одржава.

Посебно треба истаћи да су сви народни студенти пуно читали: напредну белетристику (савремену и класику), марксистичку литературу у најширем обиму, часописе, новине итд. Врло често сусрети другова, послје поздрава, почињали су питањима: „Шта читаш?“ То би изазвало препричавање, дискусије, заинтересованост других, који то нијесу читали. У тим разговорима изопштравао се и изједначавао критеријум у односу на вредност дјела, на аутора, на појмове и погледе на свијет. Таква навика и пракса уопште је владала међу друговима у Београду.

Мензе су опет биле својеврсна стјечишта студената. По моме сјећању, било је пет мензи (општа, медицинска, војвођанска, шумарско-агрономска и јеврејска) и три дома (студената, студенткиња и Гајретов). Проблемима исхране бавио се економски одбор. Рећи ћу нешто о општој мензи. Сјећам се да су сви келнери били студенти и да су за тај рад добијали бесплатну храну. Иначе, сваки трећи абонирац био је келнер. За вријеме ручка редовно су давана разна обавјештења, а повремено и забавни програми, чији су учесници били сами студенти. Постојала је мрежа звучника. Атмосфера је увијек била занимљива, топла и другарска. Студената је на објектима редовно било више него што је било претплатника. Перо Ивковић, иако Београђанин, често није одлазио кући на ручак, ни на вечеру, већ би остајао у мензи. Рекао би да не може прегорети губитак да напусти друштво. Некада би мање

¹⁸ Кондицијама су називани часови које су сиромашни студенти давали средњошколцима из појединих предмета. Обично дјеци имућних родитеља. По часу се добијало око 15 динара.

друштво остало у мензи и после вечере. Кад би се примакао 21 час, неко би предложио да се пође у „Балкан“, ако би се сабрало довољно новца за улазнице. („Балкан“ је био најјефтинији биоскоп, са улазницама и од 3,5 динара.) Истина, ни филмови нијесу били бирани: већином су били каубојски. Тамо би гамени силно навијали. Ту би често био и Рифат Бурџовић. Опет би Перо Ивковић сачекао оне последње што напуштају мензу, а посебно би добро дошао, јер је он често доплаћивао, ма колико недостајало новца, за карте цијелог друштва.

Занимљив је био материјални положај неких другова студената прије рата. Постојао је извештај број оних који су финансијски били добро опскрбљени од родитеља, али се то по њиховом начину живота није примјећивало. Старали су се да не штрче од средине у којој су били, све „залихе“ су дијелили, нарочито за дуван и улазнице. Такав је био и Перо Ивковић, као и многи други. Војо Николић је примао доста новаца мјесечно од оца, али му се то не би примјећивало. Пошто му пара понестане, он би тражио од оца: „За одијело ми је потребан новац.“ Кад новац приспије, Војо би га трошио и дијелио са друговима. Отац се интересовао какво је одијело Војо купио... Убрзо је увидио шта је посриједи, па је поручивао: „Не признајем ти ја београдске кројаче, нишњи мајстори ће ти од сада шити.“ Но, Војов стари је ипак био предусретљив кад год би Војо затражио новац. Имунџији другови, поред партијске чланарине, давали су и посебне прилоге за Партију.

На Београдском универзитету је увијек владао најљепши дух другарског колектива. На излети-ма, по феријалним колонијама и другим заједничким акцијама, другови су се сви под једнаким условима проводили. Смијешно и неодрживо би било да неко за себе носи некакве деликатесе у торби, или новац, којима ће себи обезбјеђивати друкчију, повољнију исхрану. Тога није било, нити би се таква склоност или навика могла одржати. Стране групе студената, које су преко ферија долазиле на љетовање у студентске колоније код Петровца на мору — најчешће Французи и Чеси — биле су импресиониране хармонијом, другарством и односима исто онако као што смо и ми били зачуђени њиховим индивидуализмом. Ипак, сваки пут за вријеме ферија и код ових страних студената осјетио би се позитиван утицај примјера наших студената.

Атмосфера међу комунистима, а она је преносена на све студенте, увијек је била отворена и другарска.

5.5. О ПАРТИЈСКОМ СЕКРЕТАРУ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА (1937—1939) РИФАТУ БУРЏОВИЋУ

*О студентима Београдског универзитета у
НОВ-у*

Посебно нећу говорити о раду Партије и њеним ликовима, изузев о секретару Рифату. Кратко.

Био је трибун и масовик (израз масовик, често употребљаван међу комунистима прије рата, означавао је друга, човјека, који је био широко познат у масама, личним контактом освајао масе, стицао њихово повјерење и симпатије). Био је најизразитији представник студентског покрета; његова карактеристика у најснажнијем замаху пуног јединства, снаге и револуционарног елана. Рифат је био оличење Београдског универзитета. Највећи број најбројнијег дела студената Београдског универзитета — чланови Партије и велики број народних студената — познавали су Рифата, сагледали су његов лик и задржали га у незаборавној усмени.

Београдски универзитет обиловао је најљепшим ликовима бораца. Једни су били тихи партијски радници и организатори у свом подручју, други су се истицали непосредним радом са појединцима и доводили их на позиције Партије и у саму Партију. Трећи су знали да на легалном плану организују најуспелије приредбе, излете и друго. Неки су били видљиви тек у отвореним акцијама, у обрачунима с непријатељем на улици. Било је великих говорника, трибуна, који су изванредно снажно знали повући масе у одлучне и тешке борбе. Извјестан број оријентисао би се у раду на младе студенте, други на средњошколце, неки на раднике итд. Рифат је све те особине дубоко разумијевао, а углавном их је и сам посједовао. Сву разноврсност дјелатности Београдског универзитета доживљавао је сам, испуњавао задатке, васпитавао појединце, групе, снажно дјеловао и на велике масе, на цјелокупни Универзитет.

Човјека можете цијенити и завољети и по казивању или кроз његова иступања, кроз дјелимичне сусрете. Та оцјена може бити и веома висока. Али најснажнија је веза кад постоји непосредан додир на раду, на свакодневном послу, у заједничком дружењу, весељу, у познавању међусобних личних невоља, у пуном међусобном разумијевању, у слободном приступању и тражењу објашњења. И још, ако сте са човјеком изразитог ауторитета имали заједничке животне успомене, онда такав човјек за вас значи нешто више, значи истовремено присан, срцу близак и у свијести велики лик, у неком облику материјализовани ауторитет. То је припадало Рифату.

Њега су познавали у обичном животу и у великим подухватима многи млађи другови, новајлије и они старији, искуснији. И сви су га подједнако вољели.

Рифат је био масовик за све социјалне категорије студената. Он је био индивидуално истакнути борац — на скупу, у борбеној колони, на барикадама, у Физичкој сали — и изврстан партијски радник. И обичан, свима присан и велики друг — а истовремено организатор и руководиолац. Предратне генерације Београдског универзитета задржавају са узбуђењем, присно, трајно, сјећање на Рифатов лик. И као говорника, трибуна, ваља га поменути. Студенти су, у овој фази, имали велике говорнике који су знали тако живо узбуркати и повући масе — Лолу Рибара, Мирка Томића, Османа Карабеговића и друге — али Рифат је био најснажнија варница која је разбуктавала пламен у грудима и срцима свих — у Физичкој сали, у колони, на улици и тргу, у судару са полицијом и жандармеријом. И скандирање, позив — „Ри-фат, Ри-фат...” био је најбурнији,

најзвонкији и најјединственији позив који се чуо од студената за једног свога друга, студента.

Рифат је као организатор устанка показао исте квалитете — био је најпопуларнија личност у Санџаку. Још од 1940. године био је кандидат за члана ЦК КПЈ. Погинуо је као партијски руководиолац III санџачке бригаде, октобра 1942, у борбама око Мркоњић-Града — мучки убијен од четника.

Београдски универзитет био је феномен свога времена међу универзитетима у годинама пред други свјетски рат. Јединствен у свијету. Политичка образованост сједињена са револуционарним акцијама биле су трајно обиљежје припадника студентског покрета. Неотуђеност од народа, његових невоља и тежњи. Сељак и студент, радник и студент, средњошколац и уопште омладинац и студент били су појмови везаности и јединства Београдског универзитета са народом.

На међународном плану, Шпанија је посебно поглавље, једнако значајно и за нарастање револуционарних снага Београдског универзитета.

